

DİNLER TEOLOJİSİNE POSTLİBERAL YAKLAŞIM: GEORGE LINDBECK VE DİNLERİN KARŞILAŞTIRILAMAZLIĞI

Esra AKAY DAĞ^a

Öz

Lindbeck, dini doktrinler nasıl ele alınmalı sorusuna kültürel-dilbilimsel teorisiyle cevap vermiştir. Onun bu yaklaşımında dinler farklı kültür ve dillerin ürünü olduğu için dinler arasındaki ortak deneyim ve benzerlikler reddedilmiştir. Kültürel-dilbilimsel teorinin en ayırt edici özelliklerinden biri dinler arasında karşılaştırılmazlık ilkesini getirmiş olmasıdır. Bununla da dinler arasındaki geçişkenlik yok edilmiştir. Lindbeck'in getirmiş olduğu bu yeni yorum dinler teolojisi tartışmalarında da yeni bir akım başlatmıştır. Postliberalizm veya tikelcilik (particularism) olarak da anılan bu yaklaşımda, çoğulculuk felsefesinin tam tersi bir yaklaşımla dinlerin farklılıkları üzerinde durulmuştur. Bu makalede Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi tanıtılıp, dinler teolojisindeki yeri ve dinler teolojisinde temel tartışmalara etkisi analiz edilmiştir. Son olarak, Lindbeck'in teorisinin eleştirisi yapılmış ve Lindbeck'in farklılıklar üzerinde durması öteki dinlerin farklılıklarını gerçek anlamda anlamak için önemli bir gelişme olarak görülse de bunun getirmiş olduğu sorunlar vardır. Bu problemler arasında ilk olarak dinleri belli sınırlar içine hapsedip dinler arası etkileşim veya diyalogu anlamsız kılmasını sayılabilir. Başka bir problem de dinleri monolitik bir olguymuş gibi sunup hem herhangi bir din içindeki farklı yaklaşımları hem de din yorumlarının tarihsel bir gerçeklik olarak birbirlerini etkiledikleri gerçeğini görmezden gelmesidir. Son olarak Hristiyanlığın ayırt edici özelliklerini korumak adına oluşturduğu kültürel-dilbilimsel teorisi, dinlerin evrensellik düşüncesini de tehlikeye atmıştır.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, Dinler Teolojisi, Postliberalizm, Kültürel-dilbilimsel teori, George Lindbeck, Dinlerde karşılaştırılmazlık.

^a Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, esraakaydag@sakarya.edu.tr

A POSTLIBERAL APPROACH TO THEOLOGY OF RELIGIONS: GEORGE LINDBECK AND INCOMMENSURABILITY OF RELIGIONS

Lindbeck offered his cultural-linguistic theory about how religious doctrines should be examined. In his approach, he denied the common experience/essence of different religions, thus viewing different religions as the products of different cultures and languages. One of the prominent elements of Lindbeck's cultural-linguistic theory is its absolute dependence on the idea of incommensurability of religions. By this theory, he has prevented translatability of religions. Lindbeck's theory gave rise to a new approach, namely postliberalism or particularism within theology of religions. This article describes Lindbeck's cultural-linguistic theory and analyses its place and contribution to the field of theology of religions. It is suggested that even though his theory helps to appreciate the real differences of other faiths, it raises some problems, which are addressed here. First, his theory has locked religions into certain borders in which interreligious dialogue has become meaningless. Second, he presents religions as monolithic entities, thus overlooking the diverse interpretations within a single religion and how religions have influenced one another historically. Finally, for the sake of preventing distinct features of Christianity, Lindbeck's theory also endangers the concept of universality religions.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Dinler teolojisinin Batı akademisinde yaygınlaşmasıyla beraber Alan Race'in üç-yönlü tipolojisindeki yaklaşımlar, dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk, tartışmaların temel odak noktası olmuştur. Bir taraftan teologlar hangi pozisyonun daha iyi bir yaklaşım olduğunu tartışadururken öte taraftan da gerek tipolojinin çoğulculuk görüşünü ön plana çıkaran sunuş şekli gerekse çoğulculuğun özellikle akademide baskın olduğu bir ortamda George Lindbeck geliştirdiği kültürel-dilbilimsel (cultural-linguistic) yaklaşımıyla dinler teolojisi tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Postliberal olarak da anılan bu yaklaşımla beraber dinler teolojisinde klasik üç-yönlü tipoloji dinler teolojisi modellerini açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu açıdan, bazı teologlar kullandıkları paradigmaya dördüncü bir kategori eklemek zorunda kalmışlardır.

Kültürel-dilbilimsel teori, dinler teolojisinde tartışılmadan önce genelde çoğulculuk felsefesini savunan teologların görüşleri hem akademide hem de dinler-arası diyalog ortamında baskın görüş olarak yer almıştır. Çoğulculuk felsefesinin özü dinleri aynı kaynaktan gelen farklı tarihsel

açıklamalar olarak ele almış ve dinlerin benzerliklerini/aynılıklarını vurgulamışlardır. Bu yaklaşım, ilk bakışta öteki dinlere karşı daha açık ve toleranslı görünse de öteki dinlerin gerçek farklılıkları görmezden gelinmiştir. Bu açıdan bakınca Lindbeck'in yeni teorisi çoğulculuk düşüncesine getirdiği eleştiriyi dinler teolojisindeki tartışmalara farklı bir yön vermiştir. Bu makalede Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi tanıtılacak, onun teorisinin dinler teolojisiyle ilişkisi ve dinler teolojisindeki tartışmalara etkisi incelenecek, son olarak da Lindbeck'in teorisine eleştiriler yapılacaktır.

A. Post-Liberal Teoloji

Sosyal bilimlerde *post* ön ekiyle beraber birçok akım öne çıkmıştır; post-sekülerizm, post-modernizm, post-sömürgecilik ve benzerleri. Bu tanımlamalardaki *post* ön eki kullanıldığı bağlama göre kendisinden sonra gelen tanımlamaların genel anlamda hem eleştirisini içermekte hem de onlardan faydalanmasını ifade etmektedir. Örneğin post-modernizm tanımlaması bir taraftan modernizmi ciddiye almayı ve onun sunmuş olduğu gelişmeleri ve yenilikleri göz önünde bulundurmaya içerirken diğer taraftan da modernizmin indirgemeci yaklaşımına eleştiriyi de içermektedir (Michener, 2013, s. 1). Öte taraftan post-sömürgecilik tabirindeki *post* ön eki ise geçmişteki sömürgeciliğin kötü yönlerinin göz önünde bulundurarak şimdiki daha iyi anlamamızı ve geçmişten ders çıkararak gelecek için doğru kararlar vermeyi ifade etmektedir. Bu yönüyle *post* ön eki kendisinden önceki tanımlamayla alakalıdır (Michener, 2013). Postliberalizm tanımlamasında ise bu akım sadece *post*'tan sonraki tanımlama olan liberal eleştirisini içermemektedir, aynı zamanda geçmişe dönüşü de incelemektedir. Bu açıdan Michener tarafından postliberalizm, hem postmodern hem de modern öncesi olarak tanımlanır. Daha açık bir ifadeyle postliberalizm, bir taraftan aydınlanma felsefesiyle beraber gelişen liberal teolojinin tarihsellik ve akılcılık anlayışının ötesine geçmeyi diğer taraftan da modern dönem öncesi inanca dönmeyi içermektedir (Michener, 2013, s. 2). Bu yönüyle postliberalizm, liberal teolojiye alternatif olarak özellikle Hristiyan inancının aydınlanma öncesi dönemlerdeki yorumlarına vurgu yaparak gerek Hristiyan teolojisi içindeki tartışmalara gerekse Hristiyanlığın öteki dinlere karşı geliştirmiş olduğu tutumlara karşı alternatif bir yaklaşım getirmiştir.

Postliberalizmin temelleri, Amerika'da Yale Üniversitesi teoloji bölümünde, Gerorge Lindbeck ve Hans Frei tarafından atılmıştır. Aydınlanma felsefesiyle beraber özellikle Kant'tan sonra teoloji yapmak

Kant'ın teolojiye yönelttiği eleştirileri göz önünde bulundurmadan mümkün olmamıştır. Hristiyan düşüncesinde teoloji nasıl yapılmalı sorusu üzerinden farklı teoloji dalları ortaya çıkmıştır. Kanttan sonra Schleiermacher ile birlikte Hristiyan teolojisinde liberal bakış açısı popülerleşmiş ve Hristiyan teolojisi bir anlamda mitsel öğelerden arındırılmıştır. Fakat yirminci yüzyılın başlarında Barth'la beraber dine dayalı (confessional) teoloji ortaya çıkmıştır.¹ Barth 20. yüzyılın başlarında Hristiyan geleneğindeki liberal teolojiye alternatif olarak din merkezli teolojiyi sunmuş olsa da liberal teoloji akademide popülerliğini yitirmemiş bir anlamda hakim teoloji olarak yerini korumuştur. Lindbeck ise var olan liberal teolojilere alternatif olarak kendi postliberal teolojisini konumlandırmıştır. Bu anlamda Barth ve Lindbeck'in teolojileri liberal teoloji etkisine meydan okuma anlamında önemlidir.

Lindbeck'in esas çıkış noktası dini çeşitliliğe bir cevap vermekten ziyade değişen dünyada Hristiyan doktrinlerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerine bir teori geliştirmektir. Fakat onun geliştirdiği teoride dini çeşitliliğe getirmiş olduğu yeni yorum etkili olmuş ve dinler teolojisi alanında üç-yönlü paradigmaya meydan okumuştur.

B. Lindbeck ve Kültürel-dilbilimsel Yaklaşım

Lindbeck, üniversite eğitimine Yale üniversitesinde 1946 yılında başladı. Lisans eğitiminden sonra yine aynı üniversitede lisansüstü eğitimini tamamladı. Kariyerinin ilk yıllarında orta çağ teolojisi ve felsefisiyle ilgili çalışmalar yaptı. Fakat daha sonra ekümenizm ve Hristiyan doktrinlerinin modern dönemde anlaşılması, Hristiyan kimliğinin pratik ve sosyolojik boyutu gibi konulara merak saldı. İkinci Vatikan Konsilinde, Dünya Luther Kiliseleri Federasyonu onu gözlemci olarak belirledi ve konsil boyunca Roma ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde bulundu. Bu konsille beraber Lindbeck'in çalışma alanı ekümenizm ve dinler teolojisine kaydı. 1984 yılında *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age* (Doktrin'in Doğası: Postliberal Bir Çağda Din ve Teoloji) kitabıyla akademide hakim olan liberal söyleme alternatif olarak postliberalizm düşüncesinin tartışılmasını sağladı. Lindbeck, bu çalışmasında gerek Hristiyanlığın modern dönemde nasıl yorumlanması gerektiğini gerekse Hristiyanların öteki dinlere nasıl yaklaşması gerektiği üzerine teoriler geliştirmiştir. Onun bu çalışmasının en orijinal yönü, kültürel-dilbilimsel (cultural-linguistic) metodunu din ve

¹ Barth, döneminde Kantla beraber değişen teoloji yapılıma biçimine meydan okumuştur. Barth, bunu teolojinin Kantçı çerçevede, Kantçı çerçevenin genişletilmesi veya Kantçı çerçevenin eleştirisi şeklinde yapıldığını söylemiştir (Gunton & Brazier, 2007, s. 18). Fakat kendisi bu üç yolu da takip etmez ve Hristiyanlık merkezli bir teoloji geliştirir.

teoloji alanına uygulamış olmasıdır. Bu yeni metot dinler teolojisi alanında da yeni bir söylem ortaya çıkarmıştır.

Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel yöntemini anlamak için onun bu yöntemini hangi yöntemlere alternatif olarak sunduğuna bakmak gerekir. Lindbeck, kendi teorisini oluşturduğu dönemde var olan din teorilerini anlamak için üç farklı yaklaşımın öne çıktığını iddia eder; kavramsal-önermesel (cognitive/propositional), deneysel-anlatımsal (experiential-expressive) ve kültürel-dilbilimsel (cultural-linguistic) (G. A. Lindbeck, 1984, s. 16). Ona göre ilk grupta yer alanlar, dinin kavramsal yönüne vurgu yaparak doktrinlerin ya bilgilendirici önermeler ya da nesnel gerçeklikleri yansıtan doğru bilgiler olduğu üzerinde dururlar. Böylece Lindbeck, bu tutumun dinleri klasik bir şekilde tasarlanan felsefe veya bilimle aynı kategoride düşündüğünü iddia eder. Daha açık bir ifadeyle Lindbeck, geleneksel din anlayışı ve Anglo-Amerikan analitik felsefe anlayışının bu temele dayandığını iddia eder. Bu görüşte, yargıların ne kadar gerçeklikle ilgili olduğu önemlidir. Dinler özelinde düşünürsek kavramsal-önermesel yaklaşım dinlerin ilahi olanı ne ölçüde anlaşılır bir biçimde ortaya koyduklarına bakar (G. A. Lindbeck, 1984, s. 16). Burada, dinlerdeki gerçeklik ve hakikat söylemi ön plana çıkmaktadır. Başka bir deyişle bu anlayışta dinlerin hakikat veya batıl/yanlış inanışlara ne ölçüde cevap verdiği önem arz etmektedir. Yani bir din ya hakikat söylemini içeren hak bir dindir ya da yanlış (sapkın) inançları barındıran sapkın/bozulmuş bir dindir (G. A. Lindbeck, 1984, s. 47). Hristiyanlık özelinde düşünürsek de Hristiyan inanç ve doktrinlerinin doğru kabul edilip diğer dinlerin de reddedilmesi kavramsal-önermesel yaklaşımın getirdiği bir sonuçtur. Buna göre, Hristiyanlığın öteki dinlere karşı dışlayıcı tutumu bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Lindbeck, bu yaklaşımın modern dönemde de bazı Hristiyan felsefeciler tarafından sürdürüldüğünü düşünmektedir.² Fakat dışlayıcılık (exclusivism) düşüncesinin modern dönemdeki en önemli temsilcilerinden biri olarak anılan Karl Barth'ı bu yaklaşımla ele almaz. Çünkü Lindbeck'in geliştirmiş olduğu kültürel-dilbilimsel yaklaşımın bir ölçüde Barth'ın düşünceleriyle bazı paralellikleri vardır ve bu noktaya ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Lindbeck deneysel-anlatımsal anlayışı ikinci yaklaşım olarak ele alır. Bu yaklaşım Lindbeck'in geliştirmiş olduğu teorinin tamamen karşısında yer alır. Diğer bir deyişle, Lindbeck alternatif olarak sunduğu kültürel-dilbilimsel yaklaşımını deneysel-anlatımsal yaklaşımı birçok açıdan eleştirmek için ve

² Lindbeck, felsefeci Peter Geach'ın görüşlerini bu yaklaşımla ele alır (G. A. Lindbeck, 1984, s. 24).

ona alternatif olarak oluşturmuştur. Lindbeck bu görüşü ele alırken Kant'ın metafiziği reddetmesiyle başlatır, fakat deneysel-anlatımsal yaklaşımın teolojik kökenini Schleiermacher'e dayandırır (G. A. Lindbeck, 1984, s. 21). Kant'ın metafiziği reddetmesiyle geleneksel kavramsal-önermesel yaklaşımdan uzaklaşmış ve Schleiermacher'ın tüm dinlerin kaynağını "mutlak bağımlılık duygusunda" (G. A. Lindbeck, 1984, s. 21) aramasıyla din çalışmalarında dinlerdeki ortak değer arama girişimi başlamıştır. Böylece dinler genel olarak tek bir hakikatin farklı formları olarak formüle edilmiştir. Lindbeck, deneysel-anlatımsal yaklaşımda, doktrinleri "bilgilendirici olmayan, söylemden bağımsız içsel duyguların, durumların ve varoluşsal yönelimin sembolü" (G. A. Lindbeck, 1984, s. 16) olarak tanımlar. Bu yaklaşımda dinlerinin benzer yönleri vurgulanmıştır. Özetle bu yaklaşımda dinlerdeki ortak deneyim öne çıkartılarak dinlerin benzer yönleri tek bir gerçekliğin farklı yansımaları olarak görülmüştür. Lindbeck bu yaklaşımı ele alırken her ne kadar Schleiermacher'la başlayan liberal teolojii göz önüne alsada onun kültürel-dilbilimsel dinler teolojisi modern dönemdeki çoğulculuk felsefesine karşıdır. Lindbeck, Hick ve Smith gibi çoğulcu düşüncenin en önde gelen teologlarının görüşlerine atıfta bulunmaz, fakat daha sonra postliberal veya tikelci olarak adlandırılan dinler teolojisi modeli en fazla bu iki isim ve diğer çoğulcu teologların düşüncelerini eleştirmiş ve karşı argümanlar oluşturmuştur.

Lindbeck ikinci yaklaşıma paralel olarak başka bir yaklaşımdan daha bahseder. Fakat Lindbeck'in bir önceki ve bu yaklaşıma karşı takındığı tavır ve kendi teorisini konumlandığı yer, bu iki yaklaşımı iç içe ele alır. Buna göre Lindbeck, son yaklaşımının bazı Katolik teologların görüşlerinden yola çıkarak ilk iki görüşün birbiriyle harmanlanmasından ortaya çıktığını iddia eder. Bu yaklaşımı özel bir isimle anmaz fakat iki-yönlü (two-dimensional) bir yaklaşım olduğunu belirtir. Burada, Karl Rahner ve Bernard Lonergan'ın hem din ve doktrinlerin kavramsal yönlerini ele aldıklarından hem de sembolik açıdan anlatımsal yönlerine önem verdiklerinden dolayı geçerli olduklarını belirtmelerinden, onları bu iki-yönlü gruba dahil eder (G. A. Lindbeck, 1984, s. 16). İlk yaklaşımı dışlayıcılık ikincisini çoğulculuk olarak ele alırsak bu yaklaşım da tam anlamıyla kapsayıcı yaklaşımı yansıtmaktadır. Lindbeck bu yaklaşımın da bazı avantajlarının olmasına rağmen, ilk iki yaklaşımla beraber din ve doktrinleri tam olarak anlamamıza yardımcı olmayacağını belirtir. Şöyle ki ilk yaklaşım için doktrinler ya her zaman doğrudur ya da yanlıştır; bunun başka yolu yoktur (G. A. Lindbeck, 1984, s. 17). Bu görüştekiler doktrinlerin farklı zaman ve durumlarda farklı bir şekilde yorumlanmasına kapıyı tamamen kapatmaktadırlar. Dolayısıyla iki

farklı dinde farklı doktrinlerin uyuşması için bu dinlerden biri veya ikisinin kendi doktrinlerinden vazgeçmesi veya değiştirmesi gerekmektedir. İkinci yaklaşıma göre ise, doktrinler aynı kalsa da dini anlamları değişebilir veya dini anlamlar değişmeden doktrinler değişebilir (G. A. Lindbeck, 1984, s. 17). En basit örneğiyle, çoğulculuk düşüncesinin öne sürmüş olduğu farklı dinlerin esasında benzer inançlara sahip olduğu önermesinde, farklı dinlerdeki inanç ve doktrinlerin farklılıklarının minimize edilmesi özellikle doktrinlerin dinlerdeki yerinin öneminin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu sebeple Lindbeck, bu yaklaşımın dinlerdeki doktrinleri anlamamıza yardımcı olamayacağını düşünür. Son olarak Lindbeck, her ne kadar son yaklaşımı orta yolcu olarak sunsa da ona göre bu yaklaşım, dinlerin değişen ve değişmeyen yönlerini ilk iki yaklaşımdan daha iyi bir şekilde yaklaşırsa da dini geleneklerin değişen ve değişmeyen yönlerini tam olarak uzlaştırmada yetersiz kalmaktadır (G. A. Lindbeck, 1984, s. 17). Ayrıca, Lindbeck bu yaklaşımı iki-yönlü yaklaşım olarak sunsa da genel olarak bu yaklaşımın da deneysel-anlatımsal öğelerini ortaya koyar ve eleştirir. Örneğin, Lonergan'ı bu yaklaşımla anmış ve onun din teorilerini ele aldığı beş başlık üzerinden deneysel-anlatımsal yaklaşımı eleştirmiştir.³ Bu sebeple bu makalede bundan sonra ikinci görüş olarak bahsedilecek olan yaklaşım (deneysel-anlatımsal) Lindbeck'in ifade ettiği hem ikinci hem de son görüşü kapsayacaktır. Çünkü Lindbeck, bu iki tutum arasında ayırım yaptıktan sonra iki-yönlü olarak bahsettiği yaklaşımdan özel olarak bahsetmez ve bu görüşü de çoğunlukla ikinci yaklaşımla beraber ele alır. Lindbeck'in gerek ilk yaklaşımda gerekse ikinci yaklaşımda görmüş olduğu yetersizlikler onu kendi kültürel-dilbilimsel teorisinin temellerini oluşturmasına vesile olmuştur.

Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisinin temelleri Wittgenstein'in dil ve Geertz'in kültürel (Geertz, 1973)⁴ teorilerine dayanmaktadır. Lindbeck

³ Buna göre deneysel-anlatımsal yaklaşımın özellikleri şunlardır; farklı dinler aynı temel deneyimin farklı şekilde ifade edilmesi veya nesneleştirilmesidir. Bu deneyim bilinçli olsa da özünde tam olarak bilinmeyebilir. Dolayısıyla bu deneyim bütün insanoğlunda mevcuttur. Birçok dinde bu deneyim, nesneleştirilmenin kaynağı ve normudur. Son olarak, bütün dinler tarihinde başlangıçta var olan dini deneyim Tanrının sevgisinin hediyesidir. Özetle, burada gerek Lonergan gerekse deneysel/anlatımsal kuramın diğer savunucuları dinlerdeki ortak bir deneyimden bahsetmektedirler. Bu ortak deneyim de çoğulcu felsefesinin temel kaynağını oluşturmuştur (G. A. Lindbeck, 1984, s. 31).

⁴ Lindbeck özellikle Geertz'in bu eserindeki "Religion as a Cultural System" başlıklı bölümünde dinlerin kültürel sistem olarak anlaşılması yönündeki yorumundan yararlanmış ve kendi teorisinde kullanmıştır.

bir taraftan Geertz'in kültürel antropoloji modelinden yola çıkarak kendi teorisinin diğer teorilerden ayırmış diğer taraftan da Wittgenstein'in dil oyunları teorisini örnek alarak doktrinlerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, Lindbeck farklı dinleri farklı kültürel-dilbilimsel sistemler olarak değerlendirmiştir. Diğer iki yaklaşımda ya dinlerin ortak yönleri karşılaştırılıp onların benzer inançlara sahip olduğu (deneysel-anlatımsal) ya da bir dinin doğru inançlara sahip diğer dinlerin ise batıl dinler olduğu (kavramsal-önermesel) sonucu çıkmıştır. Buna karşın, Lindbeck'in teorisinde, dinler arasındaki farklılıklar ön plana çıkartılmıştır. Lindbeck'e göre dinler "hakikati inşa etmek, deneyimi ifade etmek ve yaşamı düzenlemek için farklı deyişlerdir" (G. A. Lindbeck, 1984, ss. 47-48) Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse din "hayatın ve düşüncelerin her yönünü şekillendiren kültürel ve dilsel yapı veya araçtır" (G. A. Lindbeck, 1984, s. 33). Lindbeck'e göre kültürden aldığımız din dili bizim deneyimlerimizi de şekillendirmektedir. Yani burada dini deneyimler kültür ve din dilinden bağımsız değildir. Deneysel-anlatımsal teoride dini deneyimler ortak nokta kabul edilebilirken, Lindbeck kültür ve dili (din dili) önceleyerek deneyimin ortaklığını/aynılığını/benzerliğini öne çıkarmayı da engellemiştir.

C. Dinler Teolojisi

1. Dinlerin Karşılaştırılamazlığı

Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisinin dinler teolojisiyle alakası üç başlıkta açıklanabilir; dinler arasındaki geçişkenlik, dinler-arası diyalog ve kurtuluş öğretisi. Dinler arasındaki geçişkenlikle alakalı görüşleri onun diğer konulardaki görüşlerini de şekillendirmiştir. Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi dinlerin karşılaştırılamazlığı (incommensurability) ilkesi üzerine kuruludur. Ona göre dinleri kategorik olarak karşılaştırmak, dinlerin hakikat söylemleri ve bu söylemlerin sembolleştirilmesi üzerinden karşılaştırmaktan daha doğru bir yöntemdir. Burada da karşılaştırma yapılacağı zaman kategorik uygunluk ön plana çıkmıştır. Yani dinleri belli önermeler çerçevesinde doğru (hak) veya yanlış (batıl) olarak yargulamaktan ziyade onları kategorik olarak kendi kültürel-dilbilimsel gerçekliği içinde anlamlı bir din olarak sınıflandırmak gerekmektedir. Bu yönüyle Lindbeck, dinleri matematik sistemleriyle açıklamaya çalışır (G. A. Lindbeck, 1984, s. 48). Ona göre matematik sistemleri. ontolojik düzeyde önermesel olarak doğru mu yanlış mı sorusu sorulmaz çünkü doğruluk veya yanlışlık daha ziyade gerçekliğin sayılabilir yönüyle ilgilidir. İşte burada dinlerdeki farklılıklar da sayılamayan gerçeklik olduğu için doğruluk veya yanlışlık üzerinden değil onların ne kadar anlamlı beyanlara sahip olup olmasıyla

alakalıdır (G. A. Lindbeck, 1984, s. 48).

Lindbeck, bir dinde var olan bir olgunun o din içerisinde (kültürel ve dilsel) anlamlı olmasını ön plana çıkarır. Dinlerdeki farklılıkları da Lindbeck, matematiksel veya matematiksel olmayan (sayılabilen/sayılamayan) arasındaki ayırmadan yola çıkarak anlamlandırır. Açık bir ifadeyle Lindbeck dinler arasındaki farklılıkları “karşılaştırılmaz” (incommensurable) olarak niteler. Çünkü ona göre bir din veya dilde var olan çok önemli bazı olguların başka bir dinde karşılığı olmayabilir (G. A. Lindbeck, 1984, s. 48). Bu sebeple Lindbeck, bir dinde var olan olguları da başka bir dinin perspektifinden anlamının mümkün olmayacağını düşünür. Aynı şekilde bir dinde var olan birtakım olguların başka bir dinde anlamsız olarak görülebilir. Böylece Lindbeck’in kültürel-dilbilimsel teorisi dinlerde ortakmış gibi görünen bazı olguların, örneğin Tanrı, karşılaştırılmazlığı üzerinden dinlerin birbirlerinden farklı oldukları vurgusunu yapar. Nitekim Lindbeck’e göre Hristiyanlık ve Hinduizm’de Tanrı farklı anlam ve işleve sahiptir (G. A. Lindbeck, 1984, ss. 42, 49). Kısaca özetleyecek olursak Lindbeck

- 1) Dinlerin ortak yönleri ve dinlerdeki hakikat söylemleri üzerine inşa edilen yaklaşımları eksik veya yanlış bulur.
- 2) Ona göre dinler, kültür ve dilden bağımsız düşünülemez.
- 3) Bu kültür ve dil, dinlerdeki deneyim ve hakikat söylemlerini şekillendirir.
- 4) Bir dindeki öğretisi ve olguları başka bir dini tercüme ederek anlamak mümkün değildir.
- 5) Dinlerdeki farklılıklar karşılaştırılmaz.

2. Dinler-arası Diyalog

Dinler arasındaki geçişgenliğe müsaade etmeyen Lindbeck’in kültürel-dilbilimsel teorisi, dinler arası diyalog ve ilişkiye karşı da benzer bir söyleme sahiptir. Modern dönemde dinler arası diyalog olgusu, özellikle dinlerin benzer yönlerinden yola çıkarak onları ortak paydada buluşturma düşüncesiyle şekillenmiştir. Özellikle dini çoğulculuk felsefesini ortaya atan teologların, diyalog buluşmalarının öncüsü olması da ortak paydada buluşma düşüncesini pekiştirmiştir. Lindbeck’in kültürel-dilbilimsel yaklaşımı, liberal teolojilere alternatif olarak ortaya çıktığı için onun teorisi ortak ve benzer zeminlerde buluşmanın ön plana çıkarılmasına karşıtık oluşturmaktadır.. Lindbeck’e göre dinleri şekillendiren kutsal metinler ve dini anlatıları farklı olduğu için farklı dinlere inanan kişilerin de bunları deneyimlemesi farklı olacaktır. Dolayısıyla farklı dinlere inananların diyaloga girme sebepleri ve

beklentileri de farklı olacaktır. Hristiyanlık özelinde bakacak olursak, Lindbeck'in farklı dinlere inananlarla bir araya gelme düşüncesinin temellerini, Kutsal kitap metinlerinin oluşturulduğu tarihlerde diyalog pratiğinin söz konusu olmamasına rağmen, Kutsal Kitaptan almaktadır (Amos 9: 7-8) (G. A. Lindbeck, 1984, s. 54). Her ne kadar bu düşüncenin bağlamı Hristiyan tarihinde misyonerlik faaliyetleriyle desteklenmiş olsa da, Lindbeck'e göre, Hristiyanlığın bu misyoner vizyonu diyalog ortamında diğer dinlere inanan kişileri de daha iyi bir inanan yapacaktır, örneğin "iyi" Budist, Müslüman, vs (G. A. Lindbeck, 1984, s. 54).

Lindbeck, kendi döneminde hâkim olan ortak payda üzerine kurulu diyalog girişimlerini tamamen reddetmese de kendi yaklaşımında ortak paydada buluşma düşüncesine yer yoktur. O, Ortak paydada buluşmayı göz ardı etmeyi bir zayıflık olarak görmez, aksine daha güçlü bir diyaloga zemin hazırlayacağını düşünür. Dolayısıyla, hem farklı dinlere inananlar kendi amaçları doğrultusunda diyaloga girmiş olurlar hem de ortak bir zeminde buluşma düşüncesiyle baskılanmamış olurlar (G. A. Lindbeck, 1984, s. 55). Böylece, diyalog partnerleri arasında ortak deneyimin birincil veya ikincil muhatabı olma durumunun da önüne geçilmiş olur. Diyalog partnerleri, farklı dinlere inananlar olarak ortak noktada buluşmak zorunda olmadan, hem mutabık oldukları konuları dile getirebilirler hem de anlaşmadıkları yönleri de rahatça konuşabilirler.

3. Kurtuluş

Dinler teolojisi yaklaşımının en merkezinde yer alan konu kurtuluş teorileridir. Bir başka ifadeyle, kendi dininden olmayanların kurtuluşuyla alakalı oluşturulan teoriler dinler teolojisindeki farklı yaklaşımları oluşturmaktadır. Lindbeck'in kurtuluşla alakalı düşünceleri onun kültürel-dilbilimsel yaklaşımının merkezinde yer almaz, fakat diğer dinleri takip edenlerin kurtuluşa erip ermeyecekleriyle alakalı birtakım fikirler ortaya sürmüştür.

Hristiyan düşüncesinde kurtuluş iki öğreti üzerine şekillenmiştir; *solus Christus* (kurtuluş sadece İsa'ya imanla elde edilebilir), ve *fides ex auditu* (İsa'ya iman yoluyla elde edilen kurtuluş ancak açıkça ilan/kabul edilmiş bir imanla olmalıdır).⁵ Modern dönemde dışlayıcılık yaklaşımını temsil eden teologlar bu iki teoriyle Hristiyanlığın öteki dinlerle ilişkisini ortaya koyan teoriler geliştirirler. Karl Barth'la (Barth, 1956, ss. 299-339) başlatılan

⁵ Katolik teolojide bu iki öğretiye ek olarak *extra ecclesiam nulla salus* (kilise dışında kurtuluş yoktur) öğretisi de yüzyıllar boyunca Katolik Kilisesinin temel öğretilerinden biri olmuştur.

dışlayıcı gelenekte teologlar bu iki öğretiyi yorumlarken farklı nüanslarla dışlayıcılık yaklaşımında da farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Protestan bir Hristiyan olarak Lindbeck diğer dinlere inananların kurtuluşunu sadece ilk iki öğretilerle açıklamaya çalışır. Buna göre kurtuluşun sadece İsa'ya imanla elde edilebileceği öğretisinin aynı zamanda Tanrı'nın evrensel kurtuluş arzusuyla bağdaştırmak gerekmektedir.

Lindbeck'e göre çok kültürlü Batı medeniyetinden önce öteki dinlere inananlarla ilgili dışlayıcı tutuma sahip olmak daha kolaydı fakat günümüzde birçok dine inananların bir arada yaşadığı toplumda farklı dinleri görmezden gelmek mümkün değildir (G. Lindbeck, 1974, s. 98), dolayısıyla da onların kurtuluşa eremeyeceğini söylemek de eskisi gibi kolay değildir. Lindbeck *solus Christus* öğretisinden yola çıkarak kurtuluşun Hristiyan dışındakileri kapsamamasının iki yolla açıklandığını söyler. İlkinde Tanrı'nın İsa yoluyla insanlığı kurtuluşa erdirme arzusu tüm insanlığı kapsamaktadır, yani burada kurtuluşun evrensel bir olgu olduğu üzerinde durulmuştur. ikincisinde ise kurtuluş eskatolojik bir olgu olarak görülür ve insanların kurtuluşa erip eremeyeceği ölümünde veya ölüm sonrasında karar verilir (G. A. Lindbeck, 1984, s. 56). Lindbeck, ikinci açıklamadan yana olsa da ilk yaklaşımı da tamamen reddetmez.

Hristiyan düşüncesinde ilk açıklamayı Karl Rahner "anonim Hristiyanlık" kavramıyla kapsamlı bir şekilde öne sürdüğü dört tezde teorileştirmiştir.⁶ Lindbeck, Rahner'in kurtuluşla alakalı görüşlerini hem Hristiyan öğretilerini sabit tutup diğer din mensuplarını Hristiyanlık öğretilerini benimsemeye davet ettiği hem de diğer dinlere karşı ılımlı ve açık bir şekilde diyaloga davet ettiği için önemli görmektedir. Fakat Rahner'in teorisinde, Hristiyanlar için kurtuluşa ermenin yolu *fides ex auditu* (açık bir şekilde iman etme) iken, diğer din mensupları için *örtük* (implicit) iman yoluyla kurtuluşa erebilecekleri sonucu çıkar ve bunla da iki farklı kurtuluş yolu varmış gibi bir sonucun ortaya çıktığı görünmektedir. Lindbeck'in eleştirisi hem kurtuluşun iki farklı yol çizmesinden hem de Rahner'in teolojisini deneysel-anlatımsal yaklaşımın bir ürünü olmasından kaynaklanmaktadır (Surin, 1988). Lindbeck'e göre Protestanların kendi

⁶ Rahner birinci tezinde Hristiyanlığın mutlak bir din olarak tüm insanlığa gönderilmiş bir din olduğundan yola çıkar; ikinci tezinde Hristiyanlık dışındaki dinleri belli koşullarda (Tanrı'nın merhametine aracılık ettikleri sürece) meşru (lawful) olarak görülebileceği, üçüncü tezinde başka dinlere inananların kendileri farkında olmasa da kalplerinin derinliklerinde Tanrı'nın merhametini benimsedikleri için onları *anonim Hristiyan* olarak belirlemiş ve son olarak da Kilisenin görevinin diğer insanları gerçek Hristiyanlığa hazırlamak olduğunu belirtmiştir (Rahner, 1966).

geleneklerine uygun olarak fütüristik eskatolojik bir teori bulmaları gerekmektedir (Lindbeck, 2003, s. 80). Ona göre ancak İsa'ya açık bir şekilde belirtilen bir imanla kurtuluş sağlanabilir, o da bu dünyada gerçekleşmezse kurtuluşun başlangıcı ölümle veya ölümden sonra Rab (İsa'y)la karşılaşınca gerçekleşir (Lindbeck, 2003, s. 80). Lindbeck ölümden sonra gerçekleşecek kurtuluşun detaylarını fazlaca teorileştirmez fakat kendi kültürel/dilbilimsel teorisiyle bağlantılı olarak diğer dinlere inananlar için hem kurtuluşun hem de cehennem cezasının olmadığını düşünür. Ona göre dinler belli kültür ve dillerin ürünü olduğundan öteki din mensuplarının kurtuluşa erişebilmeleri için öncelikle inanç dilini öğrenmeleri gerekir (Lindbeck, 1984, s. 59). Nihayetinde Lindbeck "bir kişi nasıl ki bir dil öğrenerek insanlaşıyorsa, ölüm esnasında veya sonrasında İsa Mesih'i anlatan dili duyarak ve içselleştirerek yeni bir varlık kazanacağını" (Lindbeck, 1984, s. 56) iddia eder. Özetleyecek olursak, Lindbeck'in kurtuluş teorisi dışlayıcı yaklaşımın çıkış noktası olan sadece İsa'ya (*solus Christus*) açık bir şekilde iman (*fides ex auditu*) öğretilerinden yola çıkarak, Hristiyanlık dışındaki din mensuplarının kurtuluşa ermelerini ölüm sonrasında Hristiyan öğretileriyle karşılaştıklarında verecekleri cevabın niteliğine göre mümkün olacağını düşünmektedir.

D. Metodoloji: Metin-içi Okuma (Intratextuality)

Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisinin en önemli ayırt edici özelliği kullanmış olduğu metodolojidir. Lindbeck metodolojik olarak metin-içi (*intratextuality*) bir okuma biçimini kullanır. Lindbeck karşı teori oluşturduğu kavramsal/önermesel ve deneysel/anlatımsal yaklaşımın dayandığı metin-dışı (*extratextuality*) yöntemine karşı metin-içi yöntemi kullanır. Bu iki okuma biçimi de kutsal metinleri ve öğretilerin nasıl okunması gerektiği üzerine ortaya çıkan yöntemlerdir. Lindbeck'e göre, metin-dışı okuma biçiminde dini anlam, metnin dışında ya nesnel gerçeklikler üzerinden (kavramsal-önermesel) ya da sembolize ettiği deneyimler (deneysel-anlatımsal) üzerinden aranır (Lindbeck, 1984, s. 113). Buna karşı metin-içi okumada anlam metne içkindir (Lindbeck, 1984, s. 114), başka bir ifadeyle metnin anlamı, metnin ifade ettiği söyleminden ayırt edilemez. Kültürel-dilbilimsel yaklaşımda dinler belli bir kültürün belli bir dille ifade edilmesidir. Hristiyanlık özelinde bakacak olursak, Hristiyanlığın özü olan kutsal metinlerdeki anlatılar ve öğretilerle şekillenmiştir. Hem kavramsal yöntemde hem de deneysel-anlatımsal yaklaşımda belli öğreti veya deneyimlerin evrensel olduğu üzerinde durulmuştu, fakat Lindbeck'in teorisinin esas çıkış noktası buna karşı argüman oluşturarak dinlerin tekiliğine vurgu yapmasıdır. Özellikle deneysel-anlatımsal yaklaşımda

Hristiyanlığın modern çağdaki anlamı belli semboller üzerinden yapılmış, Hristiyan öğretileri çağın şartlarına göre açıklanmış ve ortak deneyim ön plana çıkmıştır. Lindbeck ise bu yöntemle, Hristiyanlığın ayırt edici özelliğinin göz ardı edildiğini düşünmektedir. Lindbeck'e göre, bir dindeki belli deyim ve söylemleri anlamak için bunların belli dinlerde nasıl kullanıldığına ve bu kullanımın da deneyime nasıl katkı sağladığına bakmak gerekir (Lindbeck, 1984, s. 114). Dolayısıyla, Lindbeck'in yönteminde dinlerdeki deneyimler ve anlamlar dini metin ve öğretilerle içkindir, bir dinden başka bir dine aktarılamaz veya tercüme edilemez.

Metin-dışı yöntem dinler arası geçişkenliğe izin vermektedir, fakat metin-içi yöntemde dinlerin tekilliği ön plana çıkmıştır. Metin-dışı yöntemde dinlerdeki öğretiler ve anlatılar şartlara göre yorumlanabilir fakat metin-içi yaklaşım buna karşı çıkar. Metin-içi yöntemde dini gerçeklik kutsal metinler (Kutsal Kitap) çerçevesinde yeniden yorumlanabilir fakat bu yöntem Kutsal Kitabın din dışı kategorilerle açıklanmasına müsaade etmez. Bu sebeptendir ki Lindbeck, yaşadığımız dünyanın kutsal metni değil de kutsal metnin dünyayı açıkladığını iddia eder (Lindbeck, 1984, s. 118).

Nihayetinde Lindbeck'in kullanmış olduğu metin-içi yöntem onun kültürel-dilbilimsel yaklaşımıyla tamamen uyumludur. Lindbeck, bir taraftan Hristiyanlığın ayırt edici özelliklerini güvence altına alırken diğer taraftan da kültürel-dilbilimsel yaklaşımıyla öteki dinlerin kendilerini kendi kültür ve dilleri ışığında ifade etmesini sağlamıştır. Ayrıca dinlerdeki farklılıkları ön plana çıkarırken de Hristiyanlığın kurtuluşla alakalı öğretilerini de güvence altına almıştır. Böylece dışlayıcı yaklaşımla paralel bir şekilde İsa'ya açık bir şekilde imanla kazanılan kurtuluşu ölüm sonrası (post-mortem) bir çözümle Tanrı'nın insanlığı evrensel kurtarma isteğiyle bağdaştırmıştır. Hem Hristiyan öğretilerinin gerçekliği/tutarlılığı güvence altına alınmış hem de Hristiyanlar dışındakiler için de kurtuluş kapısı açık bırakılmıştır.

E. Lindbeck'in Dinler Teolojisine Etkisi

Lindbeck'in Dinler teolojisine en büyük katkısı daha önce de belirtildiği gibi üç-yönlü paradigmaya yeni bir boyut eklemesi olmuştur. Dinler teolojisinde dışlayıcılık- kapsayıcılık- çoğulculuk olarak yerleşen, statikmiş gibi kullanılan paradigmada artık dördüncü bir kategorinin de eklenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Nitekim, dinler teologları üç-yönlü paradigmayı baz alan kategorilerini revize etmek zorunda kalmışlardır. Her ne kadar Lindbeck'in postliberal çıkışı Race'in üç-yönlü paradigmayı dinler teolojisine kazandırmasından kısa bir süre sonra olsa da dinler teolojisinde farklı bir akım olarak değerlendirilmesi 2000'li yılları bulmuştur. Örneğin,

Paul Knitter *Theologies of Religions* adlı eserinde var olan dinler teolojisini dört başlıkla sınırlandırmış, İkame (Replacement), İkmal (Fulfilment), Mütakabiliyet (Mutuality) ve Kabullenme (Acceptance), ve Lindbeck'le beraber diğer postliberal teolojileri Onaylama Modeli (Acceptance Model) başlığı altında ele almıştır (Knitter, 2014, s. 178). Benzer bir şekilde Paul Hedges, Race'in üç-yönlü paradigmasına postliberal teolojileri tikelcilik (particularism) kategorisiyle ele almış ve var olan paradigmaya dördüncü bir kategori eklemiştir (Hedges, 2010, s. 26).⁷ Gavin D'Costa ise daha önceden Race'in üç-yönlü paradigmasına göre incelediği dinler teolojisi kategorilerini (D'Costa, 1986), post-liberal teolojilerin de etkisiyle revize etmiş ve dışlayıcılık kategorisini iki ana dal altında yansıtmıştır; kısıtlayıcı- erişimli ve evrensel-erişimli dışlayıcılık (D'Costa, 2009, ss. 29-31). Lindbeck'in teorisini ise evrensel-erişimli dışlayıcılık başlığı altında ele almıştır.

Üç-yönlü paradigmaya şekilsel anlamda yeni bir boyut kazandırmanın dışında Lindbeck'in teolojisi, dini farklılıkları ön plana çıkarması dini çeşitlilik tartışmalarına da farklı bir boyut kazandırmıştır. Çoğulcu felsefenin hakim olduğu bir ortamda dini farklılıkların da önemli olduğu vurgusuyla dinler teolojisi tartışmalarının içeriğini de etkilemiştir. Bu yönüyle, Lindbeck'le beraber bir taraftan postliberal teologların dinlerin farklı olduğu vurgusu, öte taraftan da çoğulcu teolojinin ortak deneyimi ön plana çıkarması, kurtuluş etrafında dönen dinler teolojisi tartışmalarını üç-yönlü paradigmadan iki yönlü bir tartışmaya çevirmiştir. Yani, kurtuluş ekseninde dönen tartışmalar yerine farklı din öğretileri birbirleriyle ortak noktaları var mı yoksa birbirlerinden farklı mı sorunu ön plana çıkmıştır. Hedges (2010, s. 30) ve Moyaert (2008, s. 338) da haklı bir şekilde dinler teolojisi tartışmalarının çoğulculuk ve tikelcilik arasında olduğunu söylemektedir. Farklılık ve benzerlik üzerine dönen tartışmalara karşı, örneğin, Hristiyan teolojisinde feminist teologlar da farklı bir yorum getirmişlerdir.⁸ Feminist teologlar, dini farklılıkların nasıl anlaşılması gerektiği üzerinden dinler teolojisinde feminist teoriler üretmiştir. Her ne kadar feminist teoriler tek yönlü bir bakış açısı içermese de genelde öteki dinlerin farklılıklarını reddetmeden farklılıkların önemli olduğu fakat benzerliklerin de göz ardı edilmeyeceği vurgulanarak teoriler geliştirilmiştir. Bu yönüyle Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisinin farklılıkları öteki dinleri yok saymadan öne çıkarması daha sonradan bu tarz yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda

⁷ Ayrıca bkz: (Daggers, 2013); (McGrath, 2011).

⁸ Örneğin Fletcher (2005), King (1998), Gross,(2002) ve Kwok (2005) farklılıkların da değerli olduğu üzerinde feminist dinler teolojisi yorumlarında bulunmuşlardır.

bulunmuştur.

Lindbeck'in dini farklılıklara vurgu yapan kültürel-dilbilimsel yaklaşımı postliberal veya tikelci olarak adlandırılan dinler teolojisinde iki yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bir taraftan bazı teologlar farklılıklardan yola çıkarak daha dışlayıcı bir yola doğru giderken öte taraftan da bazıları çoğulculuk teorilerine benzer söylemler üretmiştir. Örneğin, Paul Griffiths Lindbeck'in teorisine benzer şekilde diğer dinlerin inanç ve öğretilerinin kendi dinleri içinde tutarlı olduğunu savunur. Fakat farklı dinlere inananların bir araya diyalog ortamında geldiklerinde her inananın kafasında kendi dininin hak bir din olduğu düşüncesi vardır. Dolayısıyla Griffiths farklılıkların öne çıktığı *apolojetik diyalogun* (Griffiths, 1991) gerekli olduğunu düşünür. Bu ortamda inananlar kendi dinlerinin öğretileriyle diğer dinlerin öğretileri çelişiyorsa, diğer din mensuplarının yanlış olduklarını söyleyebilmelidir yani kendi dinin öğretilerini rahat bir şekilde savunmalıdır. Griffiths'in teorisi dinlerin farklı oldukları düşüncesinden ortaya çıkarak hem ortak yönleri reddeden hem de dini doğruların sorgulandığı bir diyalog ortamını savunmaktadır.

DiNoia ise Griffiths'in aksine savunmacı bir dini diyalogdan ziyade farklılıkların önemsendiği fakat öteki dinlerin de öğretilerini önemseyen bir bakış açısı sunar. DiNoia için *diyalog için teolojiden ziyade diyalogla teoloji* (DiNoia, 1992, s. 111) daha önemlidir. Bu tip diyalogda öteki dinlerin öğretileri daha ayrıntılı bir incelemeyle ele alınmalıdır. Bu yönüyle DiNoia'nın projesi karşılaştırmalı teologların yöntemini andırmaktadır, fakat DiNoia daha çok dinler teolojisiyle alakalı yazmıştır. DiNoia'nın teorisinde ayrıca kurtuluş öğretisi de Lindbeck gibi merkezi değildir ve ona göre de öteki din mensuplarının kurtuluşa erip ermeyeceği sorusunu sormak çok da önemli değildir (DiNoia, 1992, s. 55). Fakat yine de Lindbeck gibi öteki din mensuplarının kurtuluşa ermelerini öte dünyayla ilişkilendirir. Araf doktrini (doctrine of purgatory) olarak isimlendirdiği teorisinde bu dünyada Tanrı'nın mesajına olumlu cevap veren diğer din mensuplarının öte dünyada temizleneceğini ve Tanrı'nın mesajını duymak yoluyla imana açık bir şekilde cevap vermiş olacağını söyler (DiNoia, 1992, s. 104).

Mark Heim de Lindbeck gibi liberal teolojinin ürünü olan çoğulcu düşünceye karşı çıkar, fakat Lindbeck ve diğer tikelci teologlardan farklı olarak çoğulcu düşünceyle örtüşen düşüncelere ortaya koyar. Heim'e göre, çoğulcu teologların ortaya koymuş oldukları dini diyalog Batı merkezli tolerans ve akılcılığa dayanmıştır ki bu da ona göre farklı bir dışlayıcılık yöntemidir çünkü diyalog ancak ötekilerin Batı gibi düşündüğü müddetçe

meydana gelebilir (Heim, 1995, üçüncü bölüm). Bu sebeple Heim çoğulcuların evrensel ortak değerler üzerine kurulu bütün teorilerini reddeder ve Lindbeck gibi dinlerin karşılaştırılmazlığı üzerinden teori geliştirir. Heim'e göre her din kendi bağlamında doğrudur ve tıpkı dini doğruların çok yönlü olması gibi kurtuluş da çok yönlüdür (Heim, 1995, sekizinci bölüm). Yani farklı dinlerin öngördüğü farklı kurtuluş teorileri vardır ve bu teoriler de kendi bağlamında doğrudur. Heim'le beraber diğer postliberal/tikelci teologların ortak noktaları dinlerin farklılıklarının üzerine vurgu yapmaları, fakat ayrıldıkları nokta kendi dinleri ile diğer dinleri nasıl bağdaştırdıklarıdır.

F. Postliberal Dinler Teolojisi Eleştirisi

Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi hem kavramsal-önermesel (dışlayıcılık) perspektiften hem de deneysel-anlatımsal (çoğulculuk) perspektiften birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu iki uç akımın ortak noktası olabilecek eleştiri kaynağı, Lindbeck'in dinlerin evrensel olduğu olgusunu göz ardı etmiş olmasındandır. İlk perspektiften bakarsak, Lindbeck'in Hristiyan doktrinlerini de diğer dinler gibi kültürel-dilbilimsel çerçevede açıklaması gerek Milbank gerekse Hütter tarafından eleştirilmiştir. Milbank, Lindbeck'in Hristiyan inancının temeli olan dini anlatı ve pratikleri farklı anlatı ve pratiğe dönüştürerek Hristiyanlığın temel inançlarını reddettiğini iddia etmektedir (Milbank, 2008, ss. 382-388). Hütter ise Lindbeck'in Hristiyan doktrin ve dogmalarını kültürel-dilbilimsel çerçevede açıklamasına karşı çıkmış, çünkü ona göre bu olgular Hristiyan inancının temeli oldukları için kavramsal-önermesel gerçeklikler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir (Hütter, 2000, ss. 51-54). Bu eleştirilerin haklı bir yönü Lindbeck'in dinlerin evrenselliğini yerelleştirmesi olsa Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi hak-batıl din sorusuna cevap aramaz. Daha ziyade öteki dinleri kendi kültür ve dil bağlamında tutarlı görmek onları hak bir din olarak gördüğünü göstermez. Tam aksine kurtuluş teorisinde olduğu gibi, Lindbeck'in fütüristik eskatolojisi de Hristiyanlığın temel doktrinleri *sola Christus* ve *fide ex auduti* temel alarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla Lindbeck'in teorisinde Hristiyan öğretileri hala önemli bir yer kapsamaktadır ve dışlayıcılık perspektifiyle ortak birçok yönü vardır.

Lindbeck'in metin-içi okuma biçimi de eleştirilere sebep olmuştur. Örneğin kendisi de postliberal akımdan etkilenen Rowan Williams Lindbeck'i liberal teolojiye karşı çıkmasını takdir etse de metin-içi okuma yöntemini eleştirmiştir. Williams Kilisenin de rolünü öne çıkarır ve dini metin ve anlatıların insanları dönüştürebileceğini, fakat Kilisenin görevinin

de dünyayla yüzleşmek ve dönüştürmek olduğunu söyler. Ona göre Kilise bir taraftan dünyayı kendi özünü oluşturan anlatılarla yorumlarken aynı zamanda yorumlama eylemi de anlatıları ve dünyayı etkilemektedir (Williams, 1989, s. 110). Bir başka ifadeyle Williams statik bir yorumlamadan ziyade yeni şeylerin keşfedebileceği bir yorumlamayı daha doğru bulmaktadır. Moyaert ise farklı bir açıdan metin-içi okumanın okuyucunun metne yaratıcı ve yapıcı yorumla katkıda bulunmasını engellediğini düşünür (Moyaert, 2012, s. 72). Başka bir ifadeyle, Lindbeck'te metin ve okuyucu arasında dinamik bir ilişki yoktur. Lindbeck'in hem metin-içi okuma biçimi hem de kültürel-dilbilimsel yönteminin temel handikabı geçişkenliği tamamen reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Knitter ise bunun haklı bir şekilde *soyutlanmacılıkla* sonuçlanacağını belirtmiştir (Knitter, 2014, s. 225). Lindbeck'e göre bir dini başka bir dinin perspektifinden anlayamayacağımıza göre herkes kendi dinine hapsolmuş olur. Dolayısıyla başka dinlere inanlarla konuşmak ve anlaşmak hem zordur hem de anlamsızdır (Knitter, 2014, s. 225).

Önceki eleştiriyle paralel olarak Lindbeck'in teorisi dinler arasındaki geçişgenliğe izin vermediği için dinler arası etkileşim ve diyalogu anlamsız kılmıştır. Moyaert'a göre Lindbeck'te diyalog olgusu *Balkanlaştırılmıştır* (Moyaert, 2012, s. 70). Her ne kadar Lindbeck klasik dışlayıcı yöntemle diyaloga yaklaşırsa da farklılıkların ön-kabul olarak görüldüğü bir diyalog ortamında, diyaloga girmeden önce ve sonra kişilerin ön-kabulleri, düşünceleri ve doğruları aynıdır ve değişmez. Sonucu değişmeyen bir diyaloga girmenin ise çok bir anlamı yoktur. Her ne kadar Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisi ötekilerin farklılıklarını kabullense bile, farklılıkları belirlemek ve farklılıkların uyumsuzluğu farklı şeylerdir.

Lindbeck ve diğer postliberal teorilerin dışlayıcılığın farklı bir versiyonu mu sorusu da postliberal teolojilere yöneltilen en önemli eleştirilerden biridir. Lindbeck'in çıkış noktası daha önce belirtildiği gibi liberal teolojinin hakim olduğu bir ortamda alternatif bir söylem oluşturmaktır. Tıpkı Barth'ın Aydınlanmacı Felsefeye eleştirisi gibi, liberal teolojinin hakim olduğu bir ortamda Lindbeck Hristiyan doktrin ve anlatılarını esas alan bir yaklaşım önermektedir. Bu çıkış noktasına karşı eleştirel sorular şunlar olabilir; dışlayıcı yaklaşım yeni bir kılıf mı bulmaya çalışıyor ve Hristiyanlığın diğer dinlerden üstün olduğu söylemi farklılıklar ön plana çıkarılarak farklı bir açıdan mı vurgulanmaya çalışılıyor? Bu iki soruya da hem evet hem de hayır cevabı verilebilir. Öteki din mensuplarının kurtuluşunu ölüm-sonrasına bırakmalarına rağmen, kurtuluşla alakalı görüşler ele alındığında, Lindbeck ve birçok diğer postliberal/tikelci

teologların kurtuluşla alakalı kullandıkları temel doktrinler dışlayıcılığın temel öğretileriyle aynıdır. Bu yönüyle dışlayıcılık Lindbeck'in postliberal teolojisinin temel sonucudur (Moyaert, 2012, s. 84). Fakat şunu da belirtmek gerekir ki tek postliberal/tikelci teolojiler monolitik bir düzlemde de değildir. Heim'de olduğu gibi potsliberalist teolojileri çoğulculuğun farklı bir boyutuna götüren yaklaşımlar da mevcuttur. Fakat, postliberalizmin ortaya çıkmasındaki temel etken liberal teolojinin ortak ve evrensel değerleri tüm dinlerde arama girişimi olduğu için, Hristiyanlığın ayırt edici özellikleri postliberalizmde korunmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, Hristiyanlığın üstün olduğu düşüncesi açık bir şekilde olmasa da postliberal düşüncenin özünde vardır. Bu minvalde David Tracy daha da ileri giderek Lindbeck'in asli teolojisinin Barth'ın daha sofistike bir versiyonu olduğunu söylemiştir. Ona göre "temeli Gertz ve Wittgenstein'in kuramlarına bağlı olsa da, söylemi Karl Barth'ın söylemidir" (Tracy, 1985, s. 465).

Lindbeck'in teorisine yöneltilebilecek başka bir eleştiri ise dinleri monolitik birer olguymuş gibi sunmasıdır. Her ne kadar Lindbeck dinleri belli kültür ve dillerin ürünü olarak görse de hem dinler içindeki farklı yaklaşımları hem de dinlerin birbirlerini etkilediklerini görmezden gelmiştir. Hedges bunu inançlarası (cross-faith) yorum olarak yorumlamıştır. Hedges'in de belirttiği gibi dini inançların hiçbiri yaşadığı kültür, felsefi ortam ve coğrafyadan izole bir şekilde gelişmemiştir (Hedges, 2008, ss. 123-124). Örneğin, Hindistan'daki Hristiyanlık Hindu inanç ve pratiklerinden, Batı'daki İslam Batıdaki felsefi ve teolojik akımlardan etkilenmiştir. Sonuç olarak, Lindbeck'te dinler içindeki çeşitlilik yok sayılmış, her din kendi dini metin ve öğretileri ışığında değişmeye ve dönüşmeye kapalı sistemler olarak resmedilmiştir. Oysa din, dil ve kültür dinamik interaktif ve geçirgendir (Moyaert, 2005, s. 47). Din dili tarih boyunca başka kültürle karşılaşınca değişebilir. Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisindeki dinlerdeki değişmezlik ilkesi de sanki tek tip bir inanan kimliği üretiyormuş gibi de bir sonuç çıkarmaktadır. Oysa ki bu noktada Fletcher'ın da belirttiği gibi bizlerin "farklı elementlerin karışımı" olduğunu tespiti çok yerindedir (Fletcher, 2005, s. 89). Fletcher kimliklerimizin homojen bir yapıda olmadığını birçok farklı elementin bir araya gelip bizim kimliğimizi oluşturduğunu söyler.

Sonuç

Lindbeck dinler teolojisine yeni bir perspektif getirmiştir. O dinler teolojisinde kurtuluş ekseninde gelişen teorileri bir tarafa bırakıp dini farklılıklara da vurgu yapmış ve böylece dinler teolojisindeki çoğulculuk görüşünün benzerlik üzerine ürettikleri teorilere alternatif bir söylem

üretmiştir. Fakat onun bu alternatifi de dinler teolojisindeki dini farklılıklar ve benzerlikler etrafında dönen yeni bir tartışma alanına evirilmiştir. Lindbeck'in kültürel-dilbilimsel teorisinde dil ve kültür dinler için temel belirleyici olgulardır. Dilsel ve kültürel farklılıklardan dini farklılıkları öne çıkarmıştır. Öteki dinlerin farklılıklarını kabul etmek için oluşturulan bu teori, kendi dininin evrenselliğini de göz ardı etmiştir. Bu açıdan, Lindbeck, Hristiyan teologlar tarafından Hristiyanlığın temeli olan doktrin ve öğretilerin anlamını zayıflatmakla suçlanmıştır. Lindbeck farklılıkları öne çıkarsa da aslında dinler arasındaki geçişkenliği engelleyerek Hristiyanlığın söylem üstünlüğünü koruyan farklı tarzda bir dışlayıcı teori geliştirmiştir. Yani daha önceden Hristiyanlığın üstünlüğü üzerinden dönen tartışma bir açıdan Hristiyan inancının diğer dinlerden farklı olduğu söylemine kaymıştır. Nitekim kurtuluş teorisinde Hristiyanlığın temel doktrinleri çok merkezi bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak Lindbeck'in dini farklılıkların da önemli olduğunu öne çıkarması değerli bir katkıdır fakat ötekilerle alakalı bir projesi yoktur. Yani dinlerin farklı olduklarını belirttikten sonra öteki dinlere inananlarla kendi dinine inananlar arasında bir bağ kurmakta başarısız olmuştur. Bu açıdan bakılırsa, Lindbeck'in teorisinde farklı din mensupları kendi dinlerine hapsedilmiş ve öteki dinlerle etkileşim anlamsızlaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

- BARTH, K. (1956). *Church Dogmatics* (C. 1-I/2.). Edinburg: Bloomsbury Publishing.
- DAGGERS, J. (2013). *Postcolonial Theology of Religions: Particularity and Pluralism in World Christianity*. London: Routledge.
- D'COSTA, G. (1986). *Theology and Religious Pluralism: The Challenge of Other Religions*. Oxford: Blackwell Publishing.
- D'COSTA, G. (2009). *Christianity and World Religions*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- DINOIA, J. A. (1992). *The Diversity of Religions: A Christian Perspective*. Washington: Catholic University of America Press.
- FLETCHER, J. H. (2005). *Monopoly on Salvation?: A Feminist Approach to Religious Pluralism*. New York: Bloomsbury Publishing USA.
- GEERTZ, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- GRIFFITHS, P. J. (1991). *An Apology for Apologetics: A Study in the Logic of*

Interreligious Dialogue. Maryknoll: Orbis Books.

- GROSS, R. (2002). Feminist Theology as Theology of Religions. İçinde S. Person (Ed.), *The Cambridge Companion to Feminist Theology* (ss. 60-78). Cambridge: Cambridge University Press.
- GUNTON, C. E., & BRAZIER, P. (2007). *The Barth Lectures*. London: T & T Clark.
- HEDGES, P. (2008). Particularities: Tradition Specific Post-modern Perspectives. İçinde A. Race & P. Hedges (Ed.), *Christian Approaches to Other Faith* (ss. 112-135). London: SCM Press.
- HEDGES, P. (2010). *Controversies in Interreligious Dialogue and the Theology of Religions*. London: SCM Press.
- HEIM, S. M. (1995). *Salvations: Truth and Difference in Religion*. Maryknoll: Orbis Books.
- HUTTER, R. (2000). *Suffering Divine Things: Theology as Church Practice*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- KING, U. (1998). Feminism: The Missing Dimension in the Dialogue of Religions. *Pluralism and the Religions: The Theological and Political Dimensions*, 40-55.
- KNITTER, P. F. (2014). *Introducing Theologies of Religion*. Orbis Books.
- KWOK, P. (2005). *Postcolonial Imagination and Feminist Theology*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- LINDBECK, G. (1974). Fides ex Auditū and the Salvation of Non-Christians: Contemporary Catholic and Protestant Positions. İçinde V. Vajta (Ed.), *The Gospel and the Ambiguity of the Church* (ss. 92-123). Philadelphia: Fortrees Press.
- LINDBECK, G. (2003). *The Church in a PostLiberal Age*. London: SCM Press.
- LINDBECK, G. A. (1984). *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- MCGRATH, A. E. (2011). *Christian Theology: An Introduction* (5. bs). John Wiley & Sons.
- MICHENER, R. T. (2013). *Postliberal Theology: A Guide for the Perplexed*. London: Bloombury Publishing.
- MILBANK, J. (2008). *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*. Malden: John Wiley & Sons.
- MOYAERT, M. (2005). Interreligious Dialogue and the Debate between Universalism and Particularism. *Studies in Interreligious Dialogue*, 15,
-

36–51.

- MOYAERT, M. (2008). The (un-) translatability of Religions? Ricœur's Linguistic Hospitality as Model for Inter-religious Dialogue. *Exchange*, 37(3), 337–364.
- MOYAERT, M. (2012). Postliberalism, Religious Diversity, and Interreligious Dialogue: A critical Analysis of George Lindbeck's Fiduciary Interests. *Journal of Ecumenical Studies*, 47(1), 64–86.
- RAHNER, K. (1966). *Theological Investigations, Vol. 5* (K.-H. Kruger, Çev.). London: Darton, Longman & Todd.
- SURIN, K. (1988). 'Many Religions and the One True Faith': An Examination of Lindbeck's Chapter Three. *Modern Theology*, 4(2), 187–209.
- TRACY, D. (1985). Lindbeck's New Program for Theology: A Reflection. *The Thomist: A Speculative Quarterly Review*, 49(3), 460–472.
- WILLIAMS, R. (1989). Postmodern Theology and the Judgment of the World. İçinde F. Burnham (Ed.), *Postmodern Theology: Christian Faith in a Pluralist World* (ss. 92–112). New York: Harper& Row.

A POSTLIBERAL APPROACH TO THEOLOGY OF RELIGIONS: GEORGE LINDBECK AND INCOMMENSURABILITY OF RELIGIONS

 Esra AKAY DAĞ^a

Extended Abstract

Since Race offered his three-fold typology, exclusivism, inclusivism and pluralism have become central approaches within the discussion of the theology of religions. While theologians have been discussing which approach is better than others, Lindbeck's cultural-linguistic challenged three-fold typology and brought about a new dimension into the theology of religions. In so doing, Race's threefold typology became insufficient to explain diverse approaches, and for that reason, some theologians have added the fourth category into this typology.

Lindbeck's cultural-linguistic theory arrived in an environment where liberal theologies were dominant within both academy and interreligious dialogue meetings. Since Schleiermacher, liberal theology has become popular and Christian theology was cleared of mythical elements. The liberal theologies emphasise the common core of religions in that they regard diverse religions as different explanations of the same core. This approach initially might be seen as more open and tolerant to the followers of other religions, but it disregards the difference of other religions. From this perspective, by prioritising difference of religions, Lindbeck locates his approach opposite to liberal theology. This article describes Lindbeck's cultural-linguistic theory and analyses its place and contribution to the field of theology of religions. Lindbeck offers his cultural-linguistic theory of religion in response to cognitive-propositional and experiential-expressive theories. While the cognitive-propositional aspect of religion treats doctrines as informative propositions and truth claims, experiential-expressive theory interprets doctrines as a noninformative and nondiscursive symbol of attitudes and

^a Res. Asst., Sakarya University, esraakaydag@sakarya.edu.tr

inner feeling. In the first approach, religions are seen as a matter of knowing about the divine through comprehensible propositions. In other words, if a certain doctrine is seen as a true or false doctrine, it is always and *only* true or false. In the second approach, the religious meanings can change whilst doctrines remain the same. Religious truth is considered as a function of symbolic efficacy, in which religious experience are prioritised over language.

Lindbeck rejects these two theories and offers his cultural-linguistic approach as an alternative. In his theory, religions are considered as “different idioms for constructing reality, expressing experience, and ordering life.” Lindbeck’s cultural-linguistic approach prioritises the coherence of religion rather than cognitive and the symbolic efficacy of religions. This approach considers the differences between religions as incommensurable. According to Lindbeck’s theory, a religion or a language can contain some crucial terms which do have any meaning in another context or tradition. Thus, he accepts non-Christian religions as comprehensible on their own. Although the problem of salvation is not central to Lindbeck’s theory, the place of Jesus Christ for the doctrine of salvation is still important. He reiterates the necessities of *Sola christus and fide ex auduti* for salvation, but he offers post-mortem solution for salvation of non-Christians.

Lindbeck brought a new perspective to the theology of religions. While the problem of salvation was the central issue within the theology of religions, the issue of differences of religions dominated the discussion on the theology of religion following Lindbeck’s contribution. Yet, the current discussion within the theology of religions revolves, on the one hand, on pluralist theologians’ insistence on similarities and, on the other hand, on postliberal/particularist theologians’ emphasis on the differences of religions. He considers that other religions are comprehensive in their own culture and language. By believing so, it might seem he avoids endorsing the notion of the superiority of religion over another. This perspective is one of the primary reasons why certain theologians accused him of reducing and ignoring the central themes of Christianity. However, his exclusive focus on the differences of religions creates another version of exclusivism. It is suggested that even though his theory helps to appreciate the real differences of other faiths, it raises some problems, which are addressed here. First, his theory has locked religions into certain borders in which interreligious dialogue has become meaningless. Second, he presents religions as monolithic entities, thus overlooking the diverse interpretations

within a single religion and how religions have influenced one another historically. Finally, for the sake of preventing distinct features of Christianity, Lindbeck's theory also endangers the concept of universality of religions. Eventually, regardless of such criticisms, it should be noted that Lindbeck's cultural-linguistic theory made a significant contribution to the theology of religions and continued to inspire debates.

Keywords: Theology of Religions, Postliberalism, Cultural-linguistic theory, George Lindbeck, Incommensurability of Religions.

